

Deviace a sociální patologie – vybrané jevy

Olga Krejčířová, Jitka Skopalová

Neprodejné

Metodický materiál projektu Program průběžného vzdělávání učitelů základních škol vzdělávajících žáky s lehkým mentálním postižením v oblasti Člověk a zdraví

Financováno z prostředků Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR

OBSAH

Úvod

Část I (O. Krejčířová)

- 1 Cravin .....
- 2 Typy nelátkových závislostí .....
2. 1 Patologické hráčství .....
2. 2 Stádia rozvoje patologického hráčství .....
2. 3 Workoholizmus .....
2. 4 Počítače a internet .....
- 2.5 Závislosti na sexu .....
- 2.6 Závislost na nakupování .....
2. 7 Poruchy příjmu potravy .....
- 3 Systémové řešení prevence a poradenství sociálně patologických jevů u dětí a mladistvých .....
- 4 Zdravý životní styl a jeho význam v systému prevence .....
- 5 Prevence ve smyslu posílení obecných strategií zacházení s riziky
- 6 Prevence ve smyslu posílení speciálních strategií zacházení s riziky
- 7 Prevence násilí na školách .....
7. 1 Příčiny a rizikové faktory .....
7. 2 Osobnost .....
7. 3 Rodina .....
7. 4 Skupina vrstevníků, party .....
7. 5 Společenské vztahy .....
7. 6 Prevence – zásady prevence násilí na školách .....
- 8 Náměty pro program prevence šikanování .....

ČÁST II (J. Skopalová)

- 1 Sociální příčiny poruch chování u žáků ZŠ
- 2 Normy chování
2. 1 Sociální normy
2. 2 Právní normy
2. 3 Mravní normy
2. 4 Zvykové normy
2. 5 Náboženské normy
- 3 Základní pojmy sociální patologie
3. 1 Kriminalita
- 4 K problematice patologického hráčství a elektronických masmédií
- 5 Závislost na návykových látkách
- 6 Prevence sociálních deviací
- Literatura .....

Úvod

***Chceš-li přinést pořádek do země,
musíš jej nejdříve nastolit v oblastech,
chceš-li jej přinést do oblastí,
musíš jej nejdříve vytvořit ve městech,
chceš-li přinést pořádek do měst,
musíš jej nejdříve vytvořit v rodinách,
chceš-li přinést pořádek do rodin,
vytvoř jej ve své vlastní rodině,
chceš-li jej vytvořit ve vlastní rodině,
musíš jej udělat napřed v sobě samém.
(Čínské mudrosloví)***

V současnosti jsme svědky nárůstu sociálně-patologických jevů ve společnosti. Nadějí je včasná a efektivní prevence, ve které má přední místo škola. Základní a střední školy kladou při prevenci sociálně-patologických jevů důraz především na prevenci drogových závislostí. Při primární prevenci je nevyhnutelné uvědomit si, že děti a mládež nejsou ohrožované jen látkami, ale i dalšími patologickými závislostmi. Fyzické, psychické i sociálně zdravé děti a mládež ohrožují automaty, počítače a internet, neadekvátní používání mobilních telefonů, nebo některé poruchy příjmu potravy. Při prevenčních aktivitách v základních a středních školách je nevyhnutelné nezapomínat při prevenci drogových závislostí na prevenci jiných patologických závislostí.

Předložený metodický materiál je pohledem dvou autorek na problematiku sociálně-patologických jevů. Je průřezem aktuálních problémů současné školy v oblasti výchovného působení, které by měly být v popředí zájmu učitelů běžných i speciálních škol. Nejde o vyčerpávající materiál, jde spíše o materiál inspirační a motivující.

Autorky

olga.krejcirova@upol.cz
jitka.skopalova@upol.cz

ČÁST I

1 Craving

Při problematice patologických závislostí je nevyhnutelné poukázat na skutečnost, že jsme v poslední době svědky prudkého vzestupu nejen drogových, ale i nelátkových závislostí, např.: patologického hraní – gamblérství, workoholizmu, závislosti na internetu a jiné. Závislost představuje soubor příznaků nebo symptomů, které vznikají následkem působení příslušného podnětu na organismus nebo psychiku, ale nejvíce na jeho psychiku. Z aspektu vlivu negativních důsledků na člověka a společnosti, můžeme jako nejzávažnější uvést: drogovou závislost, hráčskou závislost (hráčské automaty, počítačové hry), kultovní závislost (některé náboženské sekty).¹

Vágnerová, M.² mezi jiné varianty návykového chování zařaduje workoholizmus a závislost na nakupování. Dále píše o impulzivním chování, pro které je typické nutkavé jednání, nad kterým postihnutý člověk nemá kontrolu (např. pyrománie nebo kleptomanie).

Craving neboli bažení, je relativně nový termín. Podle Nešpora, K. a Csémyho L. jedním ze společných črt závislostí na alkoholu a jiných návykových látek, patologického hráčství, workoholizmu, nebo chorobného nakupování je právě bažení (craving) a uvádějí tyto jeho charakteristiky.³

Bažení je nejsilnější v situacích, kdy je jeho předmět dostupný, či-li bažení je silnější na diskotéce než v přírodě, a bažení po hazardní hře je silnější v herně než v cele předběžného zadržení.

Bažení je silnější v začátcích abstinenčních příznaků, projevující se po delší době.

Negativní duševní stavy zvyšují intenzivně bažení.

Důležitý je také druh návykové látky a trvání závislosti (některé drogy jako je kokain nebo pervitin vyvolávají velmi silné tužby).

---

¹ LIBA, J.: 2001, s. 75.

² VÁGNEROVÁ, M.: 1999, s. 312 – 313.

³ NEŠPOR, K.: 1999, s. 6.

2 Typy nelátkových závislostí

2.1 Patologické hráčství

Patologické hráčství je porucha, která spočívá v častých opakovaných epizodách hazardní hry. Hazardní hra začíná ovládat život postiženého na úkor materiálních, rodinných a pracovních hodnot.⁴

Porovnání definic patologického hráčství se závislostí na návykových látkách⁵

Patologické hráčství	Závislost na návykových látkách
Časté opakování epizody hráčství dominují v životě na úkor sociálních, materiálních, rodinných a pracovních hodnot a závazků.	Postupné zanedbávání jiných zájmů ve prospěch užívání psychoaktivní látky a zvýšené množství času k získání nebo užívání látky, nebo zotavení se z jejího účinku.
Postižení popisují intenzivní nutkání ke hře, které je těžko ovladatelné, spolu se zaujetím myšlenkami a představami o hře a okolnostmi, které tuto činnost doprovázejí.	Silná touha nebo pocit potřeby užívat látku, těžkostí v kontrole užívání látky a to pokud jde o začátek a ukončení, nebo o množství látky.
Trvale opakující se hráčství, které pokračuje a často i narůstá na úkor nepříznivých sociálních důsledků, jako je chudnutí, narušené rodinné vztahy a rozpad osobního života.	Pokračování a užívání na úkor jasněmu důkazu zjevně škodlivých následků.

K nejčastějším druhům hazardních her patří automaty, kasina, karetní hry, stírací losy, sportovní sázky apod. Pro děti a mládež jsou typické automaty a sportovní sázení, pro starších je to ruleta a hraní v kasinech.

2.2 Stádia rozvoje patologického hráčství

První stádium se označuje jako **vyhrávací**.

Druhé stádium – získávají se črty chorobnosti, bývá označované jako **prohrávací**.

Třetí stádium = ztráta kontroly

Znaky: čas strávený hraním narůstá, časté jsou návštěvy heren, člověk nedokáže s hrou přestat, neúvodněný optimizmus, zvyšování sázek, delší čas věnovaný hře.

Dítě má neomluvené hodiny ve škole, zanedbává školu a své povinnosti.

⁴ NEŠPOR, K.: 1997, s. 29

⁵ NEŠPOR, K.: 2000, s. 31

Podobně dospělí gembleři absentují v práci, zanedbávají pracovní povinnosti, zdraví, rodinu a další důležité pro hodnoty.

Gemblerům narůstají dluhy, půjčují si stále víc a mají problémy s vyrovnáváním dluhů. Dopouštějí se lží, krádeží, podvodů a pod. Přicházejí deprese a časté jsou u nich myšlenky na sebevraždu a sebevražedné pokusy.

2.3 Workoholismus

Workoholismus zařazujeme mezi jiné patologické závislosti. Definuje se jako **závislost na práci**.

Při závislosti na práci můžeme rozlišit tyto znaky:⁶

- problémy s identitou, nadměrné ztotožňování se s prací,
- nepružné myšlení,
- odvykající těžkosti projevující se nepohodou v situacích, kdy člověk z nějakého důvodu nemůže pracovat,
- charakteristický je progresivní vývoj, když si člověk neuvědomí a nezačne s tím něco dělat,
- popírání problému.

Pro zajímavost uvádíme typy závislostí podle Poppelreutera

<p>Velikáš Jde mu především o obdiv, uznání, vliv, velikost a moc. Má sklon přeceňovat vlastní práci a podceňovat práci druhých lidí.</p>
<p>Dobrák Pracuje, aby byl co nejvíc užitečný a nejoblíbenější, nechává se druhými využívat i zneužívat.</p>
<p>Pedant Nejvíce ze všeho si cení pořádek, pravidla, předpisy a disciplínu, pro něho bývá velkým problémem přijímat nové nápady a nové myšlenky.</p>
<p>Rozpolcenec Je to do sebe zahleděný člověk, který by chtěl mít těsné vztahy s druhými lidmi, ale zároveň má z takových vztahů strach. Aby unikl tomuto vnitřnímu konfliktu, vrhá se do jakékoliv práce.</p>
<p>Startér Je to hledač nových podnětů, překypující energií. Nesnáší nudu, proto vyhledává nové a nové pracovní úlohy. Má však problémy s jejich dokončováním a často si kolem sebe vytváří zmatek.</p>
<p>Bifloš Má mentalitu školáka, který se bojí učitele a zpracovává úlohy navíc, aby se zalíbil. Je úzkostlivý, závislý na druhých, trpí nejistotou a potřebuje nadřízeného, který mu poví co a jak má dělat. Mylně domnívá, že neúspěchu, kterého se děsí, se dá vždy zabránit zvýšeným pracovním výkonem.</p>

Stádia závislosti na práci:

<p>Počáteční stádium Vyznačuje se tím, že postižený myslí stále na práci, pravidelně mívá přesčasy a odmítá si brát dovolenou.</p>
<p>Střední stádium</p>

⁶

NEŠPOR, K.: 1999, s. 15.

Ztrácí se osobní vztahy a společenský život. Dochází k tělesnému vyčerpání a k poruchám spánku.

Pozdní stádium

Je spojené s narůstajícími problémy, objevují se opakované bolesti hlavy a zad, vysoký krevní tlak, žaludeční vředy a deprese, či mozkové mrtvice a infarkty.⁷

2. 4 Počítače a internet

Vzhledem k tomu, že jsou běžnou součástí našeho života, zaměřujeme se na okolnosti, které mají blízko k návykovému chování a mohou k němu vést.⁸

Nadměrné věnování se počítači jako pracovnímu prostředku a nástroji. V tomto případě může problém souviset s workoholizmem,

počítačové hry – i ne hazardní počítačové hry mají svá rizika a rizikovitost, především pro děti, je evidentní. Patří sem zanedbávání školy a školních povinností, zaostávání v sociálním vývoji jsou ale rizika pro zdravý vývoj pohybového systému. V mnohých hrách se nachází prvek násilí a riskování,

internet jako prostředek k hazardní hře – ale je jasný přechod k patologickému hráčství a souvisejícím problémům,

internet a pornografie, právě pornografické stránky jsou na internetu nejnavštěvovanější,

internetové diskuze skupiny – „chat“ – nadměrná účast v těchto diskuzích, kdy postižený člověk často zanedbává své reálné vztahy kvůli povrchovým kontaktům na internetu.

Internet, počítačové hry, mobilní telefonování, posílání sms zpráv mohou být potencionálními zdroji přežívání příjemných stavů a „vztah k nim může u predisponovaných osob, které si neuvědomují hrozící riziko, získat charakter psychické poruchy úzce související se závislostmi na návykových látkách“.⁹

2. 5 Závislosti na sexu

Nejde ani tak o realizaci co největšího počtu pohlavních styků, častěji jde o závislosti na flirtování, svádění a dobývání.¹⁰ Nebezpečná je kombinace internetu a pornografie, stejně tak jako mobilní telefonování a erotických linek. Nutkavý charakter sexuálně orientovaných myšlenek a opakované problémové chování způsobují často značné utrpení člověku i jeho okolí, podobně jako je to při jiných formách návykového chování.

2. 6 Závislost na nakupování

Je rozšířenější mezi ženami, než muži. Ženy nakupují kosmetiku, oblečení nebo šperky. Pro muže je typické nakupování elektroniky a sportovních potřeb. Nešpor, K. (2000) uvádí, že podle výzkumu v USA, Kanadě, Německu a ve Velké Británii má 2 – 10 % dospělé populace při nakupování minimálně určité nutkavé tendence.¹¹

⁷ NEŠPOR, K.: 1999, str. 28.

⁸ NEŠPOR, K.: 2000, s. 35 – 36.

⁹ NÁBELĚK, L. a JANIÁKOVÁ, D.: 2003, s. 92.

¹⁰ NÁBELĚK, L. a JANIÁKOVÁ, D.: 2003, s. 94.

¹¹ NEŠPOR, K.: 2000, s. 42.

Při této poruše se objevuje nutkání a silná touha po nakupování. Člověk trpící touto poruchou přichází do obchodu většinou bez toho, aby věděl co chce nakoupit. Pomoci těmto postiženým lidem mohou různé techniky na zvládnání stresu, úzkosti a nepříjemných duševních stavů. Důležité je odstranit spouštěče, které vedou k návykovému chování.

2.7 Poruchy příjmu potravy

Mezi tyto poruchy zařazujeme mentální bulimii a mentální anorexii. Lidé, kteří trpí těmito poruchami příjmu potravy mají chorobný strach z obezity a ztratili kontrolu nad přijímání potravy. Podle Vránové, J. poruchami příjmu potravy trpí rok od roku více děvčat a mladých žen: mentální anorexii 1 -3 % populace a mentální bulimii dokonce 5 %. Tato psychická porucha postihuje i muže, ale je jich asi desetkrát méně než žen.

Mentální bulimii definuje Vágnerová, M. (1999) jako poruchu, pro kterou je typická „*neodolatelná touha po jídle, která má za následek opakované záchvaty přejídání se. Bývají doprovázené nutkavou tendencí zbavit se požitých potravy násilím, nefyziologickým způsobem*“.¹² Vyznačuje se opakovanými epizodami záchvatového přejídání se s následným násilím zbavením se přežaté potravy.

Mentální anorexie je patologický strach z obezity spojeným s odmítáním potravy. Postižení mentální anorexii tvrdohlavě odmítají jíst, s následkem ohrožení zdraví a dokonce hrozbě smrti.

Příčiny příjmu poruchy potravy mohou být různé: může jít o vliv biologických, psychických i sociálních faktorů. Dívky postižené mentální anorexií jsou bezproblémové a konformní, jsou svědomité a zodpovědné, bývají nejisté a mají nízké sebevědomí, jsou spíše introvertní a senzitivní. Pro děvčata trpící mentální bulimii je typická impulzivita a neschopnost sebeovládání, jsou nejisté a závislé na názory jiných lidí.

---

¹²

VÁGNEROVÁ, M.: 1999, s. 234.

3 Systémové řešení prevence a poradenství sociálně patologických jevů u dětí a mladistvích

Preventivní působení na mládež v období dospívání vychází ze zajištění včasnosti řešení počínajících vážnějších problémů jak jednotlivců, tak skupin a má svou výchovnou podstatu, význam i specifickou platnost nejen v oblasti primární prevence, ale vzhledem k účelnosti zefektivnění preventivního systému má zde své místo v oblasti prevence sekundární.

S rizikovými skupinami problémové mládeže se setkáváme na školách a zařízeních všech typů. Vyvstává tedy jednoznačně potřeba hledat metody a modifikované metody, které by u této mládeže minimalizovali až eliminovaly riziko sociálního a společenského setkávání.

Systém prevence sociálně patologických jevů je realizován v metodologické gesci MŠMT ČR vzhledem k tomu, že škola a školská zařízení jsou často jediným prostředím, v němž lze systémově korigovat pozitivní vliv vrstevníků zejména na neorganizované jedince. S tím koresponduje i zaměřenost MŠMT ČR v oblasti speciálního školství, které vytyčuje v rámci svých kompetencí podporu programů prevence školské neúspěšnosti a sociálně patologických jevů a zajištění programů včasné péče o rizikové skupiny dětí a žáků.

Oblast společenské praxe a základní etiologické příčiny sociálně patologických jevů jsou úzce související oblasti významné pro řešení prvenčenovaných jevů. Proto současné preventivní strategie zdůrazňují biologickou a sociální podmíněnost poruch chování. Primární je zaměření pozornosti na psychologickou podmíněnost sociální patologie. Souhlasíme zde s Němcem, J. (1998), „*že bez poznání psychologického pozadí vzniku sociálně patologických jevů nelze efektivně regulovat jejich výskyt.*“ Faktorů je celá řada, mnohé korelují se sociálním prostředím, jiné se vztahují k osobnosti jedince. Pro školní prostředí mají však primární postavení faktory vztahující se k psychosociálnímu vývoji dětí a mládeže, protože ony ovlivňují konkrétní reakce, chování a prožívání mládeže.

Všechny aspekty a faktory možných příčin negativních jevů jsou klasifikovány v preventivních programech škol, jejichž vypracování je vymezeno rámcem povinnosti každého školského zařízení.

Preventivní programy respektují psychosociální klima ve školském zařízení, stavějí na pozitivních interpersonálních vztazích mezi žáky, učiteli a ostatními pracovníky. Programy jsou postaveny na podpoře uplatňování alternativních forem preventivního působení na jedince s nedostatky v psychické regulaci chování a na rizikové skupiny a vymezují formy a metody, které umožňují včasné zachycení i prvních signálů negativního vývoje.

V rámci uplatňovaných preventivních přístupů je nutné brát na zřetel osobnostní zvláštnosti osob se speciálními potřebami, míru rozumových schopností. **Prevenční působení v oblasti sociálně patologických jevů však nesmí upoutávat nepatřičnou pozornost k jejich problémům, nebo je stigmatizovat.** Zvýšená pozornost je věnována výchově zdravého životního stylu a na úzkém propojení rodiny, školy a subjektů angažujících se v oblasti volného času.

4 Zdravý životní styl a jeho význam v systému prevence

Na společenské změny školy a školská zařízení musí reagovat pružně, ale z postulátů, které se týkají zdraví nelze ustupovat nikdy.

K primárním úkolům v oblasti realizace preventivního systému patří výchova ke zdravému životnímu stylu jako východisko zvýšení odolnosti dětí a mládeže proti negativnímu působení nabídky drog a dalších sociálně patologických jevů. Východiskový moment však nespátřujeme pouze v rovině prevence, ale v rámci celého životního postoje. Ztotožňujeme se s Břízovou (1999), že projevy života a jejich kvalitu určuje kvalita komunikujícího jedince a kvalita i obsah prostředí. Proto považujeme za nutné podat charakteristiku současného pojmání zdravého životního stylu, který je platný v obecných tezí i pro výchovné působení na osoby se speciálními potřebami.

Pojmem zdravý životní styl (dále jen ZŽS) je rozuměn komplex zvyklostí a chování, který podporuje zdraví. Vzhledem k tomu, že životní styly jsou většinou směsí zdravého a potenciálně nezdravého postoje k realitě, můžeme si ZŽS představit jako styl, v němž většina složek, ze kterých se skládá, má pozitivní orientaci.

Životní styl se vytváří na základě vlivů sociálních. Primárně má vliv rodina, na kterou navazuje škola. Sama škola představuje pro žáka jen část zkušenosti týkajících se zdraví, ostatní vycházejí nejen z rodiny, ale i ze skupinového formování, jsou ovlivněny širším společenským prostředím, ale školní prostředí představuje jedinečnou příležitost pro výchovu ke zdravému životnímu stylu vzhledem ke skutečnosti, že mladí lidé stráví podstatnou část svého života na škole, a to v rozhodující etapě svého života, v průběhu dětství a dospívání.

Zdravý způsob života mladé generace, změna životního stylu včetně potlačení sociálně patologických jevů je primárně v rukou rodičů. Od školy a výchovných pracovníků se očekává „*zasvěcenost, přiměřenost a vysoká profesionalita v jejich odpovědné práci pro přípravu budoucího občana*“ Šteigl (1999).¹³

Současné pojetí výchovy ke zdravému životnímu stylu je ve svém obsahu pro realizaci velmi náročné a klade na výchovného pracovníka vysoké požadavky. V rámci systému jsou žáci vedeni k objevení vlastních hodnot zdraví a odpovědnosti za zdraví své i spoluobčanů. Výchovný pracovník poskytuje žákům prostředky, pomoci z nichž mohou v aktuální současnosti a v budoucnu činit správnou volbu. To vyžaduje i určitou sebereflexi, je zapotřebí pozitivních vzorů.

ZŽS a jeho preventivní rozměr by měl vycházet ze čtyř základních celků, které mají relativní samostatnost vzhledem k cílům a úkolům školy:

- orientace na zdravý životní styl u všech členů komunity,
- kultivace vztahů uvnitř školy. Jde o vztahy vytváření pozitivní atmosféry a pozitivních sociálních vazeb,
- vymezení zavádění a užívání metod podporujících zdravý rozvoj dítěte po stránce tělesné, duševní, společenské, kognitivní, emotivní, dovednostní apod.
- zaměření na spolupráci v rámci širšího sociálního prostředí, které je reprezentované na prvním místě rodiči v těsném kontaktu se správním celkem v jejímž katastru se škola nachází.

¹³

ŠTEIGL, J.: 1999, str. 9.

5 Prevence ve smyslu posílení obecných strategií zacházení s riziky

Oblasti použití těchto (metod) programů mají místo především ve školách a volnočasových zařízeních

Programy	Popis	Specifická témata
<p>Programy pro získání životních dovedností. Jde o programy, které zprostředkovávají základní dovednosti, které by měly umožňovat zásadní zlepšení eliminace rizik. Zahrnuje sem i tzv. zážitkovou pedagogiku.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - strategie řešení problémů a strategie rozhodování - poznávací schopnosti, nutné k eliminaci sociálně patologických vlivů - dovednosti zvyšování sebekontroly a sebevědomí - strategie zvládnání stresu a strachu - interpersonální kompetence (např. dokázat přiměřeným způsobem navazovat a udržovat kontakty) - kompetence sebeprosazení (vyjádření pocitů, mínění, prosby, odmítnutí). 	<ul style="list-style-type: none"> - konzumní způsob života - komunikace - sexuální výchova - zdravý životní styl - asertivita
<p>Programy zaměřené na potřeby</p>	<p><u>Minimalizování obecných rizik uvnitř systému.</u> Předpokladem úspěchu je:</p> <ul style="list-style-type: none"> - spoluúčast cílové skupiny na utváření bezrizikové, požadované činnosti - existence organizační kultury podporující zdraví - možnost profesního utváření - školení vedoucích pracovníků 	<p><u>Programy se orientují na optimalizaci celého systému</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - možnosti volby - zdravý životní styl - komunikace
<p>Programy zaměřené na osoby</p>	<p><u>Metody jsou zaměřené na stav vypořádání se stresovými situacemi a reakcemi pomoci.:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - emocionálních strategií - relaxačních metod 	<p><u>Programy mají umožnit zásadní zlepšení eliminace rizik.</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - aktivní sociální učení - autogenní trening
<p>Organizační struktura podporující zdraví</p>	<ul style="list-style-type: none"> - aktivní podíl na posilování zdraví - posilování vztahů k okolí a skupině. 	<p>Jedná se koncepčně o podporu zdraví jako prevenčního činitele.</p>

Termíny pro programy užívané v zahraničí:

Life – Skill – Programme - Programy pro získání životních dovedností
Ressourcen management, Stressmanagement - Programy zaměřené na potřeby

Ressourcen management, Stressmanagement - Programy zaměřené na osoby

Settingbezogene Gesundheitsförderung (GF) - Organizační struktura podporující zdraví

6 Prevence ve smyslu posílení speciálních strategií zacházení s riziky

Posílením se rozumí snížení rizikových faktorů a posílení ochranných faktorů.

Programy	Popis	Specifická témata
Peer poradenství Mladistvý/mladý dospělý radí, pomáhá mladistvému/mladému dospělému. Peerové se rekrutují z cílové skupiny.	Cílové skupině (děti/mladiství/mladí dospělí) je nabídnuta pomoc, rada vrstevníků kteří dané problémy často sami prožili a často zvládli. Jedná se o kontakt „face to face“, tedy tváří v tvář.	<ul style="list-style-type: none"> - Zneužívání legálních/nelegálních látek - Sexuální zneužívání - Bezpečný (chráněný) sex - HIV/AIDS - Problémy vrstevnických vztahů - Nechtěná, neplánovaná těhotenství
Kampaně zaměřené na vyvolání reflektujícího zacházení s vlastním (rizikovým) chováním	Cílová skupina by si měla uvědomit, že se má vyvarovat obvyklého konzumního chování a eventuálně zažít jiné uspokojující a radostné způsoby chování.	<ul style="list-style-type: none"> - Stravovací návyky - Orientace na konzumní život
Peer projekty (aktivní orientace Peer projektů)	Skupina mladistvích se rozhodne, nebo je k tomu motivována, vypracovat a provést tématicky specifický projekt, který je zaměřen a citlivě a zdravě působí buď na vlastní skupinu vrstevníků, nebo na celé okolí: např. divadelní představení, výstavy atd.	<ul style="list-style-type: none"> - Konzumní způsob chování - (Dluhy) – v podstatě jako alternativní trest - Rizikové chování - Násilí - Prevence HIV/AIDS - Poruchy příjmu potravy (móda)
Peerové sociální učení	Peer vůdce, část skupiny, nebo celá skupina vrstevníků s podobnými zájmy je motivována „hrát“ vzorovou roli jako účinné preventivní chování.	<ul style="list-style-type: none"> - Postoj ke kouření - Konsumace legálních a nelegálních látek - Sexuální chování (ochrana, bezpečnost) - AIDS - Stravovací návyky
Výcvik vůdců	Z výše jmenovaných skupin jsou, na základě předem definovaných postupů, vybráni členové a kvalifikováni tak, aby se mohli stát skupinovým vzorem. Peer vůdci jsou „nasazeni“ v rámci předcházející metody peer group education	<ul style="list-style-type: none"> - Postoj k požitkářství - Prevence HIV/AIDS - Prevence zneužití/násilí

Termíny pro programy užívané v zahraničí:

Peer counseling, peer Beratung, peer Hilfe - Peer poradenství
 Peer Projekte - Peer projekty
 Peer group education - Peerové sociální učení
 Peer leader training - Výcvik vůdců

7 Prevence násilí na školách

7.1 Příčiny a rizikové faktory

Odborníci – psychologové zabývající se násilím a agresivitou dětí a mladistvých konstatují, že k rizikovým faktorům násilí a násilného chování patří:

- osobnost a osobnostní charakteristika mladého člověka
- rodina a kvalita vztahů mezi rodiči a dítětem
- skupina, ve které se dítě pohybuje
- společenské faktory, jakými je kultura násilí a různé formy rasismu, intolerance a diskriminace.

7.2 Osobnost

Zkušenosti z práce s agresivními žáky potvrdily, že žáci, kteří jednají agresivně a používají násilí, jsou častěji osobnosti nejisté, zakomplexované, se sníženou sebeúctou, hostilně naladěné, s nízkým sebehodnocením ve vztahu ke školním výsledkům, mají nižší úroveň prosociálních tendencí a slabší komunikační zručnosti. Často to jsou žáci odmítání skupinou nebo děti izolované, tzv. černé ovce třídy, nebo žáci vysoko vlivní s nízkou oblíbeností mezi spolužáky, kteří mají často negativní vliv na třídu a morálně ji rozvracejí. Kolář, Z. (1997) poukazuje na tři typy žáků, kteří nejčastěji páchají násilí ve školách.

1. typ	Hrubý, primitivní, impulzivní, s narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchající trestnou činností. Tento agresor vyžaduje absolutní poslušnost, násilí využívá cíleně k zastrašování ostatních. V rodině je častý výskyt agrese a brutality ze strany rodičů, tuto brutalitu agresor jako by vracel, nebo napodoboval.
2. typ	Slušný, kultivovaný, uzavřený, zvýšeně úzkostlivý jedinec se sadistickými tendencemi v sexuálním smysle. Násilí a mučení spolužáků je cílené a rafinované, uskutečňuje se brzy bez přítomnosti svědků. V rodinné výchově se uplatňuje důsledný a náročný přístup, někdy až vojenský dril bez lásky.
3. typ	Typ agresora – typ „srandisty“, optimistický, oblíbený a vlivný. Násilí páchá pro pobavení sebe i ostatních, snaží se zdůraznit zábavné stránky. Ve všeobecné rovině je přítomná citová subdeprivace a absence mravních a duchovních hodnot v rodině.

7.3 Rodina

Děti, které páchají násilí ve škole, mají často narušenou rodinu a rodinné prostředí. Všichni dobře víme, že klíčovým činitelem osobního vývinu dítěte je kvalita vztahu mezi dítětem a matkou a později mezi dítětem a otcem a dalšími členy rodiny.

Kvalita rodiny je tedy rozhodující při hledání příčin násilí, agrese, vandalizmu, kriminality a delikvence mladých lidí. Zkušenosti i výzkumy v této oblasti potvrzují, že z rodinných faktorů hrají roli při násilí především tyto tři parametry:

Vazba důvěry, opory, lásky a bezpečí

Rodičovský dohled, kontrola, monitoring, uplatňování disciplíny v rodině

Rodinné vztahy a sociální interakce

7.4 Skupina vrstevníků, party

Party jsou nejen pro pubescenty a adolescenty velmi důležité. Vrstevnická skupina je v jistém vývojovém období pro ně důležitější než rodina. Parta slouží jako opora především pro ty mladé lidi, kteří oporu nemají doma. Skupina je přijímá, akceptuje, bere je i s chybami, ale přirozeně od nich vyžaduje KONFORMITU – teda přijetí způsobu chování, vyjadřování, úpravu zevnějšku, postoj ke škole, k rodině, důchodcům, sexualitě, drogám, alkoholu. .... **Když chce zapadnout, dělá to, co ostatní.**

Násilí je zároveň i poruchou sociálních vztahů ve škole a ve třídě, není nikdy záležitostí jen jednoho žáka. Neuskutečňuje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů třídy a školy. Rozvíjí se jen v takové třídě, kde převládá nepřátelská nebo indiferentní sociální atmosféra a klima třídy, lhostejné vztahy konkurence, rivalita, dokonce souhlasný postoj žáků k násilí.

K násilnému a agresivnímu chování ve třídě a mezi žáky dochází i tehdy, když si sám učitel, především třídní učitel, neřeší hned v zárodku agresivní a šikanující chování některých žáků, neřeší drobné a časté konflikty nebo podporuje tyto projevy žáků, když souhlasí s názory většiny žáků kvůli své popularitě a oblibě.

7.5 Společenské vztahy

Současná společnost se postavila jako vzor suverejního arogantního jedince, která si řeší své problémy agresí a agresivními způsoby. Málo se u vzoru objevuje chování kompromisní, řešení problémů dohodou, nebo akceptací a tolerancí odlišných postojů, názorů, preferencí.

I vliv médií na děti a mládež je mnohem významnější než si uvědomujeme. Filmový zločinec a násilník v dnešních filmech nápadně často vystupuje jako „sympaták“ a je obsazovánými těmi nejpopulárnějšími herci. Násilím prošpikované videohry, které děti sledují několik hodin denně, zvyšují agresivitu. Násilí v nich aktivizuje jisté vzorce chování a potom se mladý člověk dopouští násilí, kterého by se za normálních podmínek nedopustil. Potvrzuje se, že videohry plné agrese, násilí, vražd krátkodobě vodou k větší agresivitě v jednání dětí.

Je ale nutné si uvědomit skutečnost, že k projevení násilného a antisociálního chování dětí, je potřebná vhodná konstalace více vzpomínaných faktorů, a „jakýsi spouštěcí podnět“, kterým může být např. ve škole těžká písemka, nepřátelský postoj jiných žáků, nespravedlivá hodnocení a klasifikace učitele, příchod nového učitele nebo nového žáka do třídy atd...

7.6 Prevence – zásady prevence násilí na školách

Primární prevence

Definice	Cílem primární prevence násilí ve školách je vytvářet optimální
----------	---

	<p>podmínky pro zdravý tělesný, psychický a sociální vývoj žáků. Jde hlavně o optimalizování podmínek ve výchově a vzdělávání, ale i v personálním, materiálně – technickém a prostorovém zabezpečení školy.</p> <p><u>Patří sem:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - výběr učitelů, - nové přístupy učitelů k žákům, které kladou důraz na otevřené a partnerské jednání, nové postupy ve výchově a vzdělávání, - zaměstnávání asistentů učitelů, školního psychologa a speciálního pedagoga přímo ve škole, - nové efektivní formy spolupráce s rodiči, - kooperace odborníků a jiné.
Programy primární prevence	<p><u>Předškolní</u> – předškolní věk a mladý věk jsou nedůležitějším obdobím pro práci s dětskou agresivitou. Učit dítě zvládat různé emoční impulzy je úlohou pro rodiče.</p> <p><u>Školní</u></p> <p><u>Vrstevnické</u> – skrytý vrstevnický program však pravděpodobně není možno použít tam, kde se rozvinuly závažnější formy agrese s přijatými normami chování se třídy.</p> <p><u>Komunitní</u></p> <p><u>Určené rodičům</u></p> <p><u>Určené učitelům</u></p>
Zaměření programů primární prevence	<p>Rozvoj sociálních způsobilostí (vytváření sebeúcty, rozvoj sebevědomí, sebepoznávání, sebeuvědomění, budování sebedůvěry).</p> <p>Konstruktivní řešení konfliktů a zvládnutí zátěžových situací, adekvátní přizpůsobení se školským podmínkám a mimořádným událostem a problémům.</p> <p>Relaxace</p> <p>Redukce nepozornosti a zvýšení koncentrace</p> <p>Redukce projevu hyperaktivity.</p>

Sekundární prevence

Definice	<p>Cílem sekundární prevence násilí ve školách je zabránit vzniku poruch chování, zachytit je v počátečním stádiu a zabezpečit opatření pro ohrožené žáky. Sekundární prevence je selektující a vybírá si menší skupiny žáků, které jsou nejvíce ohrožené a je tu riziko dysfunkčního vývoje.</p>
Cílová skupina opatření sekundární prevence jsou:	<p>děti selhávající ve škole a v učení,</p> <p>děti s poruchami chování,</p> <p>děti z dysfunkčních rodin,</p> <p>děti z lokalit, kde je vysoká kriminalita,</p> <p>děti z rodin žijící pod hranicí životního minima,</p> <p>děti s predekvilentním chováním,</p> <p>hyperaktivní děti.</p>

Terciární prevence

Definice	Cílem terciární prevence je předcházet zhoršování stavu a recidivám v oblasti sociálně–patologických jevů ve škole.
Programy	Kromě vzpomínaných preventivních programů uplatňovaných primární a sekundární prevence, můžeme do opatření v rámci terciární prevence zařadit: krizovou pomoc, linky důvěry (telefonický a osobní kontakt), terapeutické individuální a skupinové programy, kluby, školní kluby, střediska pro mladé, internetové kavárny, diskotéky, hřiště, tělocvičny, koupaliště, kluziště, zájmovou volnočasovou činnost, doučovací programy, víkendové pobyty v přírodě, prázdninové akce pro mladistvé, poskytnutí prostorů pro vlastní akce, např. hudební, terénní sociální práci, dobrovolnickou pomoc, zvýšenou policejní ochranu a zvýšený finanční postih.

Desatero postupů prevence proti násilí ve školách

Začít dělat dobrou a účinnou osvětu – chybí osvěta mezi žáky, učiteli a rodiči, do které by se zakomponovala i média.

Vytvářet ve škole a ve třídě ovzduší důvěry mezi učiteli a žáky, aby se žáci nebáli mluvit o násilí a agresí spolužáků.

Pravidelně monitorovat sociálně–patologické jevy ve škole, včetně agrese a násilí.

Zpracovávat diagnostiku třídních kolektivů – vypracovávat analýzy sociálních vztahů ve třídách prostřednictvím vhodně vytvořených sociometrických dotazníků.

Vypracovat diagnostické a výchovné postupy při práci s oběťmi a agresory.

Vypracovat a realizovat longitudinálně preventivní programy zaměřené proti násilí ve škole, za rozvoj tolerance dětí k odlišnostem a vhodně je zakomponovat do vzdělávacích programů.

Využívat skrytý vrstevnický program „*peer groups*“ v prostředí třídy.

Připravit využitelnou metodiku práce s ohroženou mládeží.

Problematiku násilí a prevence násilí včlenit do přípravy učitelů a dalších odborníků v pregraduální i v postgraduální formě vzdělávání.

Zabezpečit užší spolupráci škol s dalšími institucemi v každé lokalitě do boje proti násilí.

8 Náměty pro program prevence šikanování

Název	Jmenuji se a mám rád ...
Cíl	Technika slouží k zapamatování si jmen členů skupiny jejím cílem je snížit emocionální napětí a prezentovat se při aktivitě, která přináší minimální riziko selhání před skupinou.
Čas	10 minut, podle počtu účastníků i déle
Instrukce	Skupina sedí v kruhu. Vedoucí skupiny vyzve sedícího po pravé straně, aby se představil skupině jménem, kterým ho všichni budou oslovovat a zároveň prozradí co má rád. Jeho soused poví jméno a zálibu předcházejícího a přidá svoje jméno a to, co má rád. Další zopakují jména a záliby předcházejících dvou představí se skupině stejným způsobem, což se opakuje až k poslednímu členu skupiny, včetně vedoucího. Pro intenzivnější zopakování mohou na závěr účastníci měnit svá místa a pojmenovávat své sousedy včetně jejich zálib.

Název	Košík s ovocem
Cíl	Navození příjemné atmosféry
Čas	5 minut, podle počtu účastníků i déle
Instrukce	Členové skupiny sedí v kruhu. Vedoucí skupiny jim rozdělí různé druhy ovoce (třešně, hrušky, švestky, jablka...) podle sezóny, je možné i různé makety. Dobrovolník se postaví do středu, odsune svoji stoličku ven z kruhu. Postupně vyvolává dva druhy ovoce – např.: jablka a hrušky. Spoluhráči těchto ovocných druhů si musí vyměnit místa. Když zavolá „ <i>ovocný koš</i> “, musí si všichni místa vzájemně vyměnit. Hra přinese zábavu a uvolnění.

Název	Stanovení pravidel
Cíl	Vytváření tolerance a důsledností
Čas	10 minut, podle počtu účastníků i déle
Instrukce	Žáci spontánně navrhnou pravidla, podle kterých se bude práce nebo hra ve skupině řídit. Tato pravidla je možná centrálně zapisovat, je možné je předložit i pomocí pohybové aktivity. Např.: „ <i>když jeden hovoří, ostatní naslouchají – neskáče se do řeči – každý má právo vyjádřit svůj názor</i> “, atd.

Název	Představení tématu – šikanování
Cíl	Aktivní zapojení do diskuse, uvědomění si obsahu pojmu
Čas	5 – 10 minut
Instrukce	Vedoucí skupiny položí otázku ostatním členům, skupiny: „ <i>co je podle Vás šikanování</i> “ předpokládané odpovědi typu: když se spolužáci druhému opakovaně posmívají za to, z jaké rodiny pochází, jak se obléká, že se dobře učí, že poslouchá učitele ..., když spolužáci druhému vyhrožují, že když neudělá co chce zničí mu

	<p>sešit, vysypou věci z tašky ..., když spolužáci druhému berou svačinu, peníze nebo osobní věci, když spolužáci dělají druhému věci, které jsou mu nepříjemné (nadávají mu, schovávají mu věci, opakovaně mu dávají urážlivé přezdívky).</p> <p>Vedoucí skupiny může na základě odpovědí vytvořit skupiny žáků. Skupina pomocí pohybové aktivity znázorňuje vytyčenou odpověď.</p>
--	--

Název	Vlastnosti agresora šikanování
Cíl	Uvědomění si obsahu pojmu
Čas	15 – 20 minut
Instrukce	<p>Celou skupinu rozdělíme na nejméně tři skupinky. Žáci budou psát předpokládané vlastnosti na připravený papír a v časovém limitu, který se jim určí (5 – 10 minut), si připraví svou prezentaci. Potom prostřednictvím mluvčího skupiny prezentují ostatním své postřehy. Ostatní členové skupiny reagují na prezentaci, případně jí doplňují o další postřehy.</p> <p>Obměna: žáci si připraví vlastnosti agresora pomocí ztvárnění pohybem a ostatní hledají odpověď.</p> <p><u>Nejčastěji vzpomínané „vlastnosti agresora“.</u></p> <p>V mnohých případech jde o fyzicky zdatné chlapce (děvčata nejsou výjimkou), někdy se však spojí inteligence s bezohledností a krutostí a vyváží nedostatek tělesné síly.</p> <p>Šikanování se dopouštějí většinou sebejistí jedinci, kteří touží ovládat druhé, bezohledně se prosazovat.</p> <p>Drzé chování k dospělým a k vrstevníkům.</p> <p>Má tendenci překračovat normy společenského chování.</p>

Název	Vlastnosti oběti šikanování
Cíl	Uvědomění si obsahu pojmu
Čas	15 – 20 minut
Instrukce	<p>Celou skupinu rozdělíme na nejméně tři skupinky. Žáci budou psát předpokládané vlastnosti na připravený papír a v časovém limitu, který se jim určí (5 – 10 minut), si připraví svou prezentaci. Potom prostřednictvím mluvčího skupiny prezentují ostatním své postřehy. Ostatní členové skupiny reagují na prezentaci, případně jí doplňují o další postřehy.</p> <p>Obměna: žáci si připraví vlastnosti agresora pomocí ztvárnění pohybem a ostatní hledají odpověď.</p> <p><u>Nejčastěji vzpomínané vlastnosti obětí šikanování:</u></p> <p>děti tiché, citlivé, slušné, plaché, bázlivé, děti méně fyzicky zdatné, neschopné „bít se“, odlišuje se od svých vrstevníků, děti osamělé bez kamarádů, děti odlišné rasy, kultury, jazyka, náboženství, děti přicházející do již zformovaného kolektivu.</p>

Název	Jak se můžeš bránit, co můžeš udělat
-------	---

Cíl	Posílení vlastní identity a názoru
Čas	10 minut, podle počtu účastníků i déle
Instrukce	Se žáky pracujeme formou brainstormingu. <u>Základní modelové instrukce:</u> když tě někdo obtěžuje, nenech se vyprovokovat, když máš jít kolem těch, kteří tě bijí, berou ti věci, nechod sám, počkej na nějakou skupinu a přidej se k nim, i když je vůbec neznáš, vyhýbej se místům, kde by tě mohl někdo zbit nebo ti něco sebrat, když nemáš kamarády, pokus se je nalézt, pověz o svých problémech rodičům a požádej je o radu, když se šikana děje v škole oznam to pedagogovi, kterému důvěřuješ, můžeš zavolat na linku důvěry, do pedagogickopsychologické poradny center prevence atd.

Název	Modelové situace
Cíl	Správná volba
Čas	10 – 20 minut
Instrukce	<p>Žáky rozdělíme na podskupiny, ve kterých společně řeší zadané modelové situace. Z nabízených možností si po vzájemné diskusi vyberou tu nejsprávnější a svoji volbu prezentují před celou skupinou.</p> <p><u>Příklady variant těchto situací:</u></p> <p><i>Jdeš do školy a skupina starších chce od tebe svačinu, peníze, oblečení, atd.. Ty:</i> biješ se křičíš a utíkáš pryč dáš jim co požadují</p> <p><i>Jsi na školním hřišti a někdo ti neočekávaně podrazí nohy Ty:</i> tvrdě udeříš dotyčného dáš mu šanci omluvit se sedneš si a pláčeš</p> <p><i>Jsi na toaletě ve škole a přijde starší žák. Udeří tě a poví ti, abys se neopovážil někomu o tom říkat, nebo si to s tebou vyřídí. Ty ho znáš a víš, že jsi mu nikdy nic neudělal. Ty:</i> počkáš až dotyčný odejde a povíš to učitelovi začneš se s ním prát smíříš se s tím co se stalo a nikomu nic neřekneš</p> <p><i>Jdeš do jídelny a někdo na tebe zakřičí negativní, výsměšnou poznámku nebo nadávku. Ty:</i> ignoruješ ho řekneš to dospělým nedůrazně se ohradíš</p> <p><i>Skupina šikanujících tě najde samotného a začne tě bít. Ty:</i> nic neuděláš - smíříš se s tím pereš se začneš křičet pro upoutání pozornosti</p>

vyčkáš na příležitost utéct

Někdo v tvé třídě má na tebe drzé hlasité poznámky, velmi ti to vadí, co Ty na to?

ignoruješ to
povíš to učitelovi
vrazíš tomu, co tě osočuje pár facek

Vidíš jak někoho šikanují. Co Ty na to?

ignoruješ ti a jsi rád, že se to netýká tebe
zastavíš šikanujícího
seženeš pomoc

Tvoji dřívější „nejlepší“ přátelé tě začnou šikanovat. Uráží tě to a zraňuje, jsi z toho smutný. Co uděláš?

povíš o tom rodičům
nic neuděláš
zavoláš někomu z nich a zeptáš se, proč to dělají
snažíš se nalézt novou skupinu kamarádů

Nový žák přijde do tvé třídy během školního roku a někteří spolužáci ho tyranizují. Jak zareaguješ?

snažíš se k němu být přátelský
přidáš se na stranu šikanujících
nevšímáš si toho – každý nový žák má na začátku problémy

Tvoji kamarádi chtějí abys se „ulil“ ze školy, jinak se ti pomstí. Co u děláš?

poslechneš je
zůstaneš v škole
prozradíš je

Někteří žáci mají rasistické poznámky vůči jiné menšině, jak zareaguješ?

nevšímáš si toho a nezapojíš se
spolu s dalšími spolužáky a učiteli zastavíš rasisty
fyzicky napadneš děti, které mají rasistické sklony

Vidíš jak někomu ubližují v hromadné dopravě, co uděláš?

vystoupíš na další zastávce
pomůžeš objeti
upozorníš řidiče, průvodčího ...
zatáhneš za záchranou brzdu

Tvůj mladší sourozenec je šikanovaný a prosí tě, abys o tom nikomu neříkal, co uděláš?

poradíš mu, aby si pomohl sám
konfrontuješ šikanující
upozorníš rodiče
(podle Rosové, D. 2005)

1 Sociální příčiny poruch chování u žáků ZŠ

Pojmy jako kriminalita, násilí, alkoholismus, xenofobie a řada dalších se dostaly do našeho slovníku a rychle v něm zdomácněly. O tom, že jsou stále aktuálnější, se můžete přesvědčit jak na stránkách denního tisku a v ostatních médiích, tak i ve svém bezprostředním okolí.

Uvažovali jste někdy; co tyto jevy spojuje? Ve většině společností byly a jsou chápány převážně jako negativní, škodlivé a nebezpečné jak pro jedince, tak i pro celou společnost. Jejich výskyt signalizuje mimo jiné i řadu negativních sociálních důsledků. Společnost chápe zmíněné jevy jako ohrožující a snaží se jim předcházet a pokud možno je i eliminovat.

„Patologičnost“ negativních jevů je však nutno chápat relativně. Názory na to, co je ještě "normální" a co už není, jsou silně kulturně a historicky podmíněny. Co je v jedné společnosti označováno za patologické, nemusí být ve druhé takto vůbec chápáno. Např. jev sebevražednosti, který byl v úpadkových stádiích Řecka a Říma běžně tolerován (někdy i přímo doporučován), se stal ve středověkých křesťanských zemích činem opovržením hodným a hříšným.

Zamyslete se nad dalšími jevy ve společnosti, o kterých víte, že byly rozdílně hodnoceny!

Přes značnou relativnost v hodnocení těchto jevů, lze najít jejich společný aspekt. Pokud je určitá společnost uznává za ohrožující, patologické, potom vytváří tlak na jejich potlačení a řešení.

Vymezení pojmů podstatných pro naše následující úvahy začneme **pojmem negativní jevy**. Máme tím na mysli všechny nežádoucí projevy v chování, tedy takové jednání, které se odchyluje od daných norem, především norem morálních. Jde tedy o široké vymezení problematiky od relativně drobných prohřešků a poklesků, jako je lež či drzé, vzpurné chování, až po jednání, které je asociální (šikana) a přechází ve skutečně sociálně patologické jevy (kriminalita, veškeré závislosti, nedobrovolná prostituce, ap.).

Nárůst řady negativních jevů a nežádoucího chování v průběhu posledních let vede k zamyšlení, proč k tomu došlo. **Příčin je pochopitelně celá řada**. Nelze s ohledem na poslední výsledky výzkumů a poznatků, například humánní genetiky, pominout ani *příčiny endogenní (vnitřní)*. Ale právě vývoj v posledních letech u nás naznačuje, že *výskyt negativních jevů souvisí především se sociálním prostředím*. Už ve starověku se vědělo, že **"prostředí, kde se člověk zdržuje většinu dne, určuje jeho charakter"** (Antifones). Psychologové i sociologové se shodují v tom, že prostředí, zejména sociální, je rozhodující ve formování osobnosti jedince.

Zájem společnosti se mimo jiné odráží i ve vědeckém bádání. Sociálně negativní jevy se staly předmětem zkoumání řady vědních oborů – filozofie, práva, kulturní a sociální antropologie, psychologie... O výklad těchto jevů se po svém konstituování pokusila i sociologie. V jejím rámci se postupně vyčlenila sociální patologie, která se snažila analyzovat a řešit tyto jevy ze svého specifického hlediska.

Do první třetiny 20. století bylo užíváno pouze pojmu **sociální patologie**, který v sobě implikoval i problematiku sociálních deviací. K odlišování obou pojmů dochází

v americké a britské sociologii ve 40. letech 20. století. Ve východoevropské sociologii se pojem sociální deviace začal užívat v 60. letech – nejdříve v Polsku, později v bývalém SSSR. Prakticky do poloviny 80. let 20. stol. nebyl pojem sociální deviace zařazen do pojmové výbavy oficiální marxistické sociologie. Teprve až sovětští sociologové v čele s akademikem Kudrjavcem pojem "rehabilitovali" a pokusili se o svébytnou "obecnou teorii deviace", byl pojem legitimizován i v naší republice.

Pojem sociální deviace je širší než sociální patologie, je neutrální (nevypovídá o tom, zda směr odchylky je pozitivní či negativní a je emociálně indiferentní (neříká, zda deviantní chování je špatné či dobré).

Upřednostňování pojmu sociální deviace v současné době pramení i z toho, že ***deviace zdůrazňují nutnost vazby na sociokulturní prostředí (prostor), čas (jevy, chování, sociální artefakty jsou historicky podmíněny), na situaci a sociální status aktérů*** a naopak nepředpokládají, že se lidé mechanicky dělí na "normální" a "devianty".

Pojem deviace nabádá k toleranci a porozumění, nejen k odsouzení a trestu. Stěžejní kategorií při vymezování sociálních negativ je sociální norma.

2 Normy chování

2.1 Sociální normy

Sociální norma představuje v nejpoužívanějším smyslu obecně verbalizované pravidlo, jež mají jednatelci ve svém chování respektovat a které je pro ně pokládáno za závazné.

Společenská norma bývá obvykle chápána ve třech významech: 1) norma může být to, co je obvyklé a osvědčené, 2) norma může být to, co je přípustné 3) norma může být to, co je správné a žádoucí.

Normy nejsou nikdy přesnými návody činností, spíše vymezují určité hranice pro jednání. Jde o pravidla, modely chování, které mají nadindividuální charakter, nejsou tedy jen výtvozem jedinců, procházejí procesem objektivizace a existují objektivně, ve skupinovém vědomí.

Vhledem k relativní časové a obsahové sociální stabilitě umožňuje existence norem předvídatelnost sociálních jednání a formování sociálních rolí. Pro danou situaci ovšem neexistuje jenom jediný vzorec chování, jedno jediné řešení situace.

Mezi základní sociální normy bývají obvykle řazeny normy právní, morální, zvykové a náboženské.

2.2 Právní normy

Právní normy, stejně tak jako ostatní sociální normy, plní především funkci kontroly sociálního chování tím, že objektivizují kritéria a hodnocení chování a určité způsoby chování preferují (sankcionují). Právní normy jsou obecně závazné, jsou vydávány ve zvláštní, státem stanovené formě a případné sankce jsou legální, státem vynutitelné. Právní normy jsou úzce svázané s normami ostatními.

Můžete si i na sobě ověřit, že o obsahu práva je sice ve společnosti poměrně nízká právní informovanost, ale většina občanů se vlastně v průběhu svého života nedostane ani nedbalostně do přímého konfliktu s právními normami.

V každé společnosti je právo jediným souhrnem norem, které nemají alternativu, neboť vyjadřují jednotnou vůli skupiny nebo celého národa. S tím souvisí i zákonnost, která může vzniknout až tehdy, když právo platí pro všechny občany stejně. Zákonnost je metoda uskutečňování moci, která vůli vládnoucí části společnosti, vyjádřenou v právu, uplatňuje v činnosti svého státu. K uplatňování právních norem využívá svého mocenského a represivního aparátu státní správy.

Jaké znáte právní normy? Uveďte konkrétní příklady právních norem!

2.3 Mravní normy

– Ze sociologického hlediska se jedná o typ sociální normy s morálním obsahem a zároveň jednu z hlavních kategorií etiky. Morální norma je závazné pravidlo lidského chování specifikující morálku v konkrétní společnosti, ukazující význam či nezastupitelnost její sociální funkce.

Morální normy neupravují vnější regulativní stránku lidského chování, ale ovlivňují i prostřednictvím vnitřní motivace. Jsou založeny na morálních hodnotách a představách obecnějšího charakteru, jako jsou principy, ideály, pojetí dobra a zla.

Jak rozumíte konstatování – neinstitucionálnost mravní normy?

2.4 Zvykové normy

Zvykové normy mají širokou škálu slovního vyjádření – zvyky, zvyklosti, obyčej, rituály. Jednotlivé používané pojmy se liší určitým významovým odstínem. Společná je jim skutečnost, že se tento nejspontánnější druh společenských norem opírá o dlouhodobé, tradiční dodržování ve společnosti. Zvykové normy se udržují děděním z generace na generaci, stálou opakovanou reprodukcí chování. Zvykové normy hodnotí chování jako slušné a neslušné. Sankce za porušení jsou mírné, spočívají zejména v zesměšnění, snížení společenské pozice, prestiže, vyloučení ze středu společnosti na její okraj.

2. 5 Náboženské normy

Náboženské normy dělí chování na zbožné a hříšné. Jde o normy dané nadpřirozenou bytostí, kdy hřích je jednáním proti zákazu této nadpřirozené bytosti. Náboženské normy se vztahují k sociální situaci nepřímo, nejsou v zásadě sankcionovány společenstvím. Často se překrývají s normami morálními a právními.

3 Základní pojmy sociální patologie (z řeckého *pathos* = utrpení, *logos* = slovo, nauka)

Termín sociální patologie bývá chápán především ve dvojitým smyslu. Jednak jím bývá označován vědní obor, který se zabývá studiem sociálně patologických jevů. V dalším významu bývá užíván jako shrnující pojem pro nezdravé, obecně nežádoucí společenské jevy tzn. společensky nebezpečné (porušující právní normy), negativně sankcionované formy deviantního chování.

Studiem tzv. patologických jevů se zabývá řada oborů podle svého specifického hlediska - např. právo, etika, estetika, etnografie, kulturní a sociální antropologie. V rámci sociologie jsou patologické jevy zkoumány sociologií deviantního chování (do 30. let 20. století sociální patologii).

Sociálně patologické jevy jsou sociokulturně určeny a jsou proměnlivé v čase. Mnohé sociálně nežádoucí jevy mají spíše individuální charakter a dopad, zčásti bychom mohli mluvit o chorobách či poruchách (alkoholismus, sebevražednost). V jejich hromadných projevech je však rovněž řadíme do statistik sociální patologie nebo sociální problémovosti. Také tyto jevy vycházejí z určitých sociálních podmínek (vliv solidarity v komunitě, normativního systému, náboženství ap.).

Do sociologie zavedl pojem sociální patologie Herbert Spenser, hledající paralelu mezi patologií sociální a biologickou, mezi biologickým a společenským organismem. Spencerovský biologismus je hlavní příčinou pozdějšího zamítnutí pojmu sociální patologie a jeho nahrazování pojmem sociální deviace.

Sociální deviace (z latinského *deviatio* - odchylka, úchylka)

Termín sociální deviace bývá rovněž chápán ve dvojitým smyslu - jednak je jím opět označen vědní obor, ale používá se i jako pojem označující chování, které porušuje nebo se podstatně odchyluje (ať v kladném či záporném smyslu) od některé sociální normy nebo od skupiny norem.

Společnost se brání vůči porušování norem, neboť usiluje o zachování stability a řádu, a tím chrání zároveň své jednotlivé členy.

Významná preventivní role připadá **sociální kontrole**. Každá společnost disponuje mechanismy, kterými působí směrem k dodržování norem. Tento "dozor" (kontrolu) nad sociálním jednáním vykonávají nejen pověřeni specialisté (policie, soudy, armáda ap.- tzv. formální sociální kontrola), ale i samotné sociální skupiny (rodina), společenství (sousedé), autority (učitelé) – neformální sociální kontrola.

Formy sociální kontroly mohou být různé: uplatňují se v nich sociální sankce (odměny a tresty); leckdy stačí pouhá přítomnost dalšího subjektu k potlačení deviantní tendence. Sociální kontrolu zajišťuje i hrozba negativních sankcí ze strany represivního aparátu.

ANOMIE

- Jde o stav společnosti, kdy přestávají platit zákony, dosud uznávaná pravidla soužití, která jsou chápána jako samozřejmá, předpokládaná. Pojem zavádí Emil Durkheim. *Jestliže hodnoty, normy, nejsou přesně a adekvátně stanoveny a dodržovány, nastává zmatek a chaos, který vede k pocitu osamocení, strachu, odchýlnému jednání.*

Koncepci anomie dále rozpracovával Robert King Merton, který za anomii označuje chování, které se odchyluje od obecně přijatých společenských cílů a společensky schválených způsobů, jak jich dosahovat.

Sociální deviace lze klasifikovat různým způsobem. V následujícím textu se seznámíte s dělením sociálních deviací, které je používáno nejčastěji. Již při čtení

dalšího textu přemýšlejte o konkrétních příkladech, kterými můžete ilustrovat jednotlivé deviace!

Klasifikace sociálních deviací

V sociologii a sociální psychologii bývají rozlišovány **negativní a pozitivní deviace**. Účelem uvedeného členění je poukázat na to, že každá odchylka od normy je sociální deviací. Tedy nejen porušení a nedodržení normy, ale také její přehánění a dovádění do krajnosti.

Dále se rozlišují deviace **primární a sekundární**. Za primární je považováno porušení normy na základě původního podnětu, např. nadměrné užívání alkoholu jako reakce na smrt blízké osoby. Sekundární deviace je výsledkem společenské reakce na primární deviantní chování. Díky ní je individuu přisouzena nálepka "deviant", která může ovlivnit jeho další vývoj a být příčinou dalších negativních deviací.

Nejrozšířenějším je dělení deviace **podle typu porušené normy** (právní, mravní, náboženské, ekonomické, aj.). Praktický význam této klasifikace je dán tím, že na ní závisí diferenciací používaných negativních sankcí a procedura odhalování a trestání viníků.

- Deviace je možné členit i **podle subjektu chování**, kdy se liší deviace, kterých se dopouštějí jednotlivci, formální či neformální skupiny a **podle objektu chování**, které deviantní chování vztahují na různé sféry společenského života (ekonomika, politika) nebo na různé oblasti sociální orientace (proti zájmům osobnosti, skupiny), popř. k různým hodnotám a zájmům, které jsou bezprostředním objektem porušení normy (život, zdraví, čest).

Dále je možno diferencovat **podle cílové orientace chování a jeho motivace**. Podle tohoto kritéria bývají deviace členěny na:

- *Deviace ziskové*, které jsou spojeny se snahou získat materiální výhody. Do této kategorie spadají přestupky a trestné činy jako je krádež, neplacení výživného.
- *Deviace agresivní* – jsou vyvolány motivem nepřátelství, nenávisti k člověku. Svoje vyjádření nacházejí často v útocích na čest a důstojnost, na zdraví a život člověka.
- *Deviace pasivního typu*, které se projevují lhostejností, nezájmem.

Deviantní chování se však nevztahuje pouze k jednotlivci a jeho individuálnímu chování, ale zahrnuje i jednání celých skupin. Se zvyšující se solidaritou a integrací skupiny může deviace dokonce růst – „stmelení se proti stejnému nepříteli“.

Teorie sociálních deviací, kterými se budeme zabývat následně, nemají komplikovat již vaše získané informace, ale jejich znalost vám opět pomůže pochopit příčiny odlišného chování některých jedinců či skupin ve společnosti.

Teorie sociálních deviací

Z velkého množství teorií deviace lze vyčlenit 3 základní teoretické proudy:

- *biologický* (nacházející příčinu deviace v genetických, anatomických, fyziologických a biochemických faktorech), *psychologický* (kladoucí důraz např. na osobnost člověka, motivaci agrese, frustraci) a *sociologický* (zdůrazňující rozhodující vliv prostředí a sociokulturních či skupinových faktorů).

Biologické teorie jsou nejstaršími teoriemi deviace. Svou pozornost od počátků zaměřují na kriminální chování, analyzují zločin, který je podle nich chápán jako biologicky determinovaný. Biologické teorie jsou řazeny mezi teorie "kinds-of-

people". Snaží se dokázat, že existují typy lidí, kteří jsou deviačně disponibilní. Mezi klasické představitele patří italská pozitivistická škola kriminologie, která se rozšířila zejména ve 2. polovině 19. století. Za jejího zakladatele je považován C. Lombroso, který kladl analogii mezi biologické charakteristiky a zločinnost.

Psychologické teorie vidí původ deviantního chování v psychice člověka duševních pochodech. Vychází často z psychoanalytické teorie S. Freuda a z behaviorismu. Poměrně populární jsou psychologické koncepce, které vychází z toho, že deviace není dědičná, ale je následkem špatné dětské socializace. Psychologické teorie deviace často nahlíží na deviaci jako na nemoc, kterou je třeba léčit a podrobit kontrole lékařů.

Mezi základní **sociologické přístupy** patří *strukturální a funkcionalistické teorie deviace, teorie konfliktologické a interpretativní*.

Z pohledu strukturálního funkcionalismu představuje deviantní chování hrozbu celé společnosti, je v rozporu s pravidly, která uznává většina, představují hrozbu sociálnímu řádu. Důraz na sociální konformitu není pouhým rozmarem ze strany společnosti, ale je důležitou podmínkou zachování tzv. sociálního konsenzu (shoda). Dysfunkce a nežádoucí odchylky od normálu se společnost snaží kontrolovat za pomoci jí vytvořených mechanismů (policie, soudy, armáda), jejich hlavním úkolem je zabránit vzniku a rozšíření určitých druhů deviací a naopak ochránit všechno to, co podporuje řád.

Podle teorie konfliktu je otázka deviací úzce spojena s problematikou vlastnictví a distribucí moci ve společnosti. Konfliktní přístup je vlastní zejména levicově orientovaným sociologům, kteří argumentují, že moc mají ve společnosti ti, kteří vlastní a kontrolují výrobní prostředky. Objevuje se tvrzení, že hlavním mýtem společnosti je představa, že právo je uplatňováno na chudé i bohaté. Rozhodujícím faktorem toho, kdo se dostane za mříže či ne, je moc ve formě peněz či osobního vlivu.

Interpretativní teorie jsou tvořeny mnohdy značně odlišnými koncepcemi. V současné době je vcelku obecně přijato, že existují 4 základní obecné typy deviantního chování:

1. Teorie kulturního přenosu – vysvětluje deviantní chování jako naučené stejným způsobem jako chování konformní, totiž interakcí s jinými lidmi. Vzniká v určitých subkulturách, v nichž je pokládáno za "normální". Představitelé teorie konstatují, že negativní chování není zděděné ani vytvořené samotným aktérem, ale je *naučené v procesu komunikace s druhými osobami, především v malých, intimních skupinách*. Jedinci se stávají „patologickými“ skrze asociování s těmi, kteří již jsou nositeli nežádoucího chování.
2. Teorie strukturálního tlaku - vycházejí z představy, že v každé společnosti vznikají situace či dlouhodobé stavy, na něž určitá část populace reaguje chováním odchylným od normy (např. bída vede k prostituci, ke zločinnosti).
3. Teorie kontrolní - vysvětluje deviantní chování oslabením nebo absencí sociální kontroly. Vychází z předpokladu, že je nutné neklást si otázku "proč lidé deviují od normy", ale naopak" proč jsou lidé konformní". Problematika kontroly odkazuje k oblasti moci, neboť vyjadřuje schopnost kontrolovat dění. Mít moc v určité oblasti znamená být schopen řídit, regulovat, tedy kontrolovat. Sociální kontrola je vázána na prostředí. Např. v anonymním prostředí velkoměsta mnohé deviantní chování uniká odhalení celkem bez obtíží, tradičně silnější je sociální kontrola na venkově nebo na malém městě.

Je však také závislá na morálním klimatu společnosti, na aktivním postoji jejích členů.

4. Teorie etiketizační - jsou řazeny k nejvýznamnějším teoriím sociální deviace. Deviace považují za výslednici označování některých lidí za devianty jinými sociálně „výše postavenými“ lidmi.

Novější teorie obrací pozornost od osoby, která porušila pravidla, k osobám, které pravidla tvoří a manipulují s nimi, popřípadě k veřejnosti, která akt posuzuje. Podle těchto teorií není žádný akt sám o sobě deviantní, ale deviantním se stává ve složité interakci mezi normou, aktérem, aktem, tvůrcem a realizátorem práva a veřejností.

Podle toho, zda analýza deviace vychází z analýzy aktéra, situace či obojího lze teorie deviace členit do 3 základních typů:

Teorie "kinds-of-people", které předpokládají, že existují určité typy lidí, kteří mají tendenci volit chování, které je mimo normu.

Teorie situační, které naopak předpokládají, že v určitých situacích, které navozují možnost deviantního chování, může každý udělat totéž.

Konjunktivní teorie, která tvrdí, že se v určitých situacích určitý druh lidí bude chovat určitým způsobem.

Shrnutí:

Z výše uvedeného se nám jako odůvodněné jeví rozlišovat mezi pojmy odchylka od normy (deviace) a sociální patologie. Jako patologické označujeme jevy škodlivé, ohrožující společnost, stabilitu jejího uspořádání nebo její jednotlivé občany, *jevy porušující právní normy*.

Deviantní chování tedy na jedné straně znamená porušení nebo podstatnou odchylku od významné normy, od souboru požadavků stanovených skupinou nebo společnostmi, může však jít také o alternativu k jednání všeobecně akceptovanému (konformnímu).

Deviantní chování a sociálně patologické jevy se objevují jak v obdobích relativní stability společnosti, tak především v obdobích velkých sociálních změn.

Sociální norma v nejpoužívanějším významu označuje obecné verbalizované pravidlo, jež mají jednájící ve svém chování respektovat a které se pro ně pokládá za závazné. Část sociálně patologických jevů je definována v právním řádu a překročení norem podléhá trestnímu postihu.

V sociologii bývají rozlišovány negativní a pozitivní deviace, dále deviace primární a sekundární. Nejrozšířenějším je dělení deviace podle typu porušené normy (právní, mravní, náboženské aj.). Deviace je možné členit i podle subjektu a objektu chování.

Pokusy o vysvětlování sociálně patologických jevů směřovaly v 1. polovině 20. století k hledání příčin ve faktorech biologických, v dědičné či vrozené zátěži (kriminální antropologie), vlivu rasy (genealogické studie, teorie rasové nerovnosti), ve faktorech psychologických (poruchy struktury osobnosti, extrémní psychické zátěže, nesoulad mezi id, ego a superego), v naučeném chování (teorie učení, nápodoby) a ve faktorech sociálních (zejména v patologické struktuře rodiny a dalších primárních skupin, ve vytváření specifických subkultur a kontrakultur, v industrializaci, vlivu masmédií, ve vzniku společnosti blahobytu, v koncentraci obyvatelstva ve velkoměstech).

Současný přístup k problematice sociálních negativ umožňuje posuzovat uvedené jevy jako výsledek interakce vzájemně se podmiňujících sociálních,

biologických a psychologických determinant v procesu, který u konkrétních jedinců vyústí do nežádoucího chování.

3. 1 Kriminalita

Vzestup kriminality, a to nejen u nás, je dáván do souvislosti s procesy industrializace, urbanizace a migrace a s demografickými změnami. Mezi nové jevy v kriminalitě patří terorismus, organizovaný zločin, hospodářská trestná činnost přesahující hranice států, růst zločinnosti spojené s drogami, trestné činy využívající nebo poškozující počítače, ničení životního prostředí, vandalismus.

Provedená výzkumná šetření u nás i v zahraničí ukázala zcela průkazně, že v drtivé většině se *nositelé sociálně negativních způsobů chování a jednání rekrutovali z vrstvy mládeže, která je hodnotově orientována na konzumaci (všeho druhu) a nikoliv na tvořivost a přijatelnou seberealizaci. Je to mládež, která si neví rady s tím, jak naložit se svým volným časem a která má velmi negativní zkušenosti s rodiči a se školou.*

Vztah sociologie k řešení kriminality jako sociálního jevu souvisí s problémem sociální deviace i sociální patologie, které, jak již bylo dříve uvedeno, znamenají narušení sociálních norem.

Kriminalita je předmětem pozornosti z důvodů, že se vyskytuje jako hromadný jev se svými individuálními projevy.

Kriminalita (z lat.crimen – zločin) – výskyt trestného chování, vyjádřený souhrnem trestných činů spáchaných ve společnosti. Pojem je vymezen platným trestním právem, které stanoví, jaké protispolečenské chování se vzhledem ke své nebezpečnosti považuje za trestné činy, případně za další kategorie deliktů stíhaných soudními orgány. Rozlišuje se **kriminalita zjevná**, která je statisticky registrována, a skrytá, **latentní**, o které se neví. Na rozsah latence kriminality má vliv zejména důvěra občanů v bezpečnostní orgány, obava ze msty pachatelů, kriminální citlivost ve společnosti, kterou se rozumí míra tolerance k porušování zákonů. Kriminalita se analyzuje podle územního rozložení, podle demografických a socioprofesionálních kategorií pachatelů, zjišťuje se rozsah recidivy, tj. opakování trestné činnosti poté, co byl pachatel již odsouzen. Vedle recidivy trestné činnosti, z hlediska společenské nebezpečnosti, je nejzávažnější problém četnost, dynamika a struktura trestné činnosti mladé generace – dětí, mladistvých, přičemž nesmíme opomenout mladé dospělé.

Pozornost je třeba věnovat i tzv. *kriminalitě bílých límečků*: u úředníků nebo podnikatelů jde o zpronevěry, podvody, daňové úniky, tunelování, ap. Zločinů se může dopouštět i sama státní moc. Ve sféře podnikání se stále častěji můžete setkat s případy vydírání nebo vymáhání dluhů.

Příčinami zločinnosti, jejími pachateli a také prevencí se zabývá **kriminologie**. Rozvíjí se vědní obor **viktimologie**, zabývající se zkoumáním obětí trestné činnosti. Zločinnost jako fenomén zkoumaný kriminologií má aspekty společenské i osobní, sociologické, psychologické, pedagogické, aj.

Organizovaná kriminalita – druh trestné činnosti páchané zločineckou organizací, vyznačující se dlouhodobostí, dělbou činností, plánovitostí, orientací na vysoký zisk, na získání vlivu ve veřejném životě. Zločinecké skupiny mohou být motivovány rovněž ideologicky – teroristické organizace.

Delikvence – též delinkvence - obecné označení pro činnost porušující právní a sociální normy chování a způsobující společnosti nebo jedinci újmu. Obvykle se tímto pojmem rozumí protispolečenské chování v širším smyslu než

kriminalita, tedy i to chování, které nedosahuje stupně společenské nebezpečnosti trestného činu nebo závadné chování osob, které nejsou vzhledem ke svému věku ještě trestně odpovědné. Nejčastěji se proto pojem delikvence užívá pro označení trestné činnosti mládeže.

Delikvence mládeže do značné míry souvisí s neukončeným procesem biologického, mentálního a sociálního zrání, což vede ke společensky neaprobovanému řešení různých životních a konfliktních situací, k emocionálním reakcím, k impulsivnímu jednání.

Na delikvenci mládeže má velký vliv zejména výchovné působení rodiny, školy, pracoviště. Chování mládeže však především značně ovlivňují neformální skupiny, zejména *skupiny vrstevníků a způsob trávení volného času*. Kriminalita dětí a mládeže narušuje veřejný pořádek, ohrožuje životy, zdraví a majetek občanů. V převážné míře se z mladých delikventů stávají v pozdějším věku recidivisté. A právě tato kategorie mládeže vykazuje z hlediska úspěšnosti výchovného působení závažné nedostatky, projevující se např. společenskou nepřizpůsobivostí, patologní hodnotovou orientací a postojovou strukturou, ap.

Závažnou skutečností je fakt, že věková hranice osob, u kterých zaznamenáváme výrazné poruchy chování, se progresivně posouvá do nižších věkových kategorií.

Jistě jste už i vy postřehli, že k prvním dětským krádežím dochází velmi často ve věku, kdy dítě ještě nechápe dostatečně ekonomickou realitu a jeho mravní normy nejsou stabilizovány, a to především tam, kde byla zanedbána výchova k mravnosti a objasnění právního vědomí. Děti považují krádež často za hru, tvoří se skupiny a party. Z uvedených skupin však postupně vznikají skupiny delikventní mládeže, sdružující se organizovaně a cílevědomě k páchání trestné činnosti.

Pojem *dětské krádeže* má široký a rozmanitý obsah, který je vhodné rozlišovat konkrétnějším popisem. Z hlediska prevence a nápravy uvedeného jednání je třeba rozlišovat skupiny tzv. substitučních krádeží podle toho, zda je u krádeží materiální hodnota cílem či prostředkem. U uvedeného typu je směnná hodnota věcí přenesena z oblasti hmotných potřeb do oblasti potřeb citových a sociálních. U nejvyhrocenějšího typu substituční krádeže chce někdy dítě vyvolat pozornost okolí.

Specifickým jevem v oblasti trestné činnosti mládeže jsou *útěky od rodičů*, z internátů a výchovných ústavů mládeže. Trestná činnost při útěcích není rozhodující z hlediska množství, ale je prokázáno, že se prohlubuje narušenost osobnosti mladého člověka, jeho špatný vztah ke společnosti a je signálem trvalejších návyků k trestné činnosti. Analýzou příčin útěků od rodičů zjišťujeme, že děti mívají většinou strach z trestu rodičů v návaznosti na špatný prospěch ve škole, prohřešky proti školnímu řádu, drobné krádeže, ap. Jedním z faktorů je i záškoláctví. Nežřídko kdy předcházelo útěku dítěte jeho týrání vlastními rodiči.

Nikdo z nás nepochybuje o tom, že s prevencí je nutno začít již od prvních signálů negativního vývoje (tím může být i zdánlivá maličkost).

Podstata zvyšujícího se podílu dětí a mládeže na trestné činnosti v populaci všeobecně spočívá zejména v problematice trávení volného času a hledání jeho smysluplné náplně. S tímto problémem zřejmě souvisí častější orientace rodičů na vytváření ekonomicky stabilní a prosperující pozice ve společnosti a tím odklon od rodinných mikroklimat.

Dalšími problémy je nedostatek školních zájmových aktivit, nekontrolované působení sdělovacích prostředků, zejména televize, filmu, videa, a elektronických médií.

Jednu z nejčtenějších forem delikvence představuje **vandalismus**. Vandalství je v přeneseném slova smyslu nekulturní jednání nejen mladistvých, ale i dospělých. Ničení starobylých urbanistických celků necitlivými architektonickými zásahy, devastace přírody – to vše lze považovat za vandalství. Hlavním rozlišovacím znakem vandalismu jako chování jednotlivce či skupin je nesmyslnost ničení hodnot materiální i duchovní kultury a civilizačních vymožeností.

Vandalismus (od germánského kmene Vandalů, kteří se zapsali do dějin mimořádně krutým zničením Říma v roce 455) – je sociálně patologický jev charakteristický logicky nezdůvodnitelným ničením různých věcných hodnot, obvykle jen pro radost z ničení, s tím spojenou zábavou a pocitem překonání životního stereotypu, často se odehrává pod vlivem alkoholových či nealkoholových drog.

- Vandalismus patří obvykle k životnímu stylu adolescentů, různých part i jedinců vesměs mužského pohlaví. Vandalismus je většinou omezen na získání společenské prestiže uvnitř malé skupiny (party, gangu mladistvých, apod.). Může však v sobě prezentovat i náboj společenského protestu, provokace, prezentace ideového programu. Je pravda, že parta, stejně jako určitá sociokulturní charakteristika jedinců (úroveň vzdělání, charakteristické rysy výchovy) nebo alkohol, tvoří důležité situační parametry spouštějící vandalské chování. V pozadí motivace vandalismu je nuda, prázdnota a z ní klíčící potřeba "aby se něco dělo". Možná spolupůsobí i zvědavost, co to udělá.

Odborníci rozlišují:

1. *hrabivý vandalismus* – rozbíjení automatů se zásobníky mincí,
2. *taktický vandalismus* – ničení jako prostředek vzbuzování pozornosti nebo vyvolání reakce – např. vězňové ničí své cely,
3. *ideologický vandalismus* – např. vyhotovování nápisů na budovách,
4. *mstivý vandalismus* – ničení jako revanš za pokoření, ublížení,
5. *hravý vandalismus* soutěživého charakteru – např. sázka, kdo zničí více lamp pouličního osvětlení,
6. *zlostný vandalismus* – ničení objektů jako výraz vzteku nebo frustrace.

Vandalismus se v průběhu kulturních dějin lidstva vyskytoval vždy jako forma odmítnutí kultury společnosti vystupující vůči jedinci nebo celé skupině jako nepřátelská, odmítající. Pohromou se stal až s vynořením postindustriální společnosti, v době televize a exploze masmédií.

Shrnutí:

Kriminologie, úzce spojená se sociologií zejména reflexí společensko-patologických jevů a metodologickým přístupem, je to věda o zločinnosti (kriminalitě). Kriminologie se zabývá trestným činem, pachatelem a prevencí. Předmětem viktologie je oběť trestného činu.

Kriminalitou rozumíme souhrn sociálně podmíněných aktivit, které mají relativně četný výskyt, ve zvýšené míře ohrožují společnost a jsou prohlášeny platným zákonodárstvím za trestné činy, respektive přečiny.

Kriminalita mládeže bývá označována v některých oborech, např. v psychiatrii a ve speciální pedagogice, termínem juvenilní delikvence.

V současné době je vandalství považováno za negativní jednání, které přerůstá v trestnou činnost. Vandalismus - nesmyslné ničení hodnot materiální i duchovní kultury a civilizačních vymožeností.

4 K problematice patologického hráčství a elektronických masmédií

Možná nevíte, že chorobné hráčství uznala Americká psychiatrická asociace jako nemoc v již roce 1980. U nás se diagnóza patologického (chorobného) hráčství oficiálně používá od 1. 1. 1994.

Patologické hráčství hazardních her, nejčastěji na automatech a v hernách, odlišují psychiatři od hraní formou sázení, kde je mezi sázkou a vylosováním čísla časová prodleva. Mezinárodní klasifikace nemocí řadí gambling mezi nutkavé a impulzivní poruchy pod číslo F 63.O. Nejedná se tedy o duševní nemoc, ale spíše o poruchu chování, patřící do stejné skupiny jako kleptomanie, bulimie (chorobné přejídání se) či trichilomanie (pojídání vlasů), ap. A nejedná se také o formu závislosti. Závislost, z anglického substance abuss, tedy závislost na látce. U závislostí existuje interakce psychiky a látky, která psychiku ovlivňuje. Podle výpovědí lékařů, navozuje hra u lidí zvláštní druh euforické nálady, která se může podobat stavu po užití amfetaminu nebo opiátů. Doprovázejí jej i změny tepové frekvence. Během hry charakterizuje hráče i zkreslené myšlení, kdy dotyčný hluboce věří v osudovou výhru a detailně promýšlí, jak s ní naloží. Hráčstvím si jedinec sice nezpůsobí většinou takové újmy na organismu, jako je tomu třeba u závislostí na drogách, ale i zde byl prokázán vznik chorob způsobených stresem a problémy s pohybovým ústrojím. Pokud jde o psychické zdraví, patologické hráčství způsobuje obdobné problémy jako nadměrné pití alkoholu nebo závislost na nealkoholových drogách.

Porovnejte definici patologického hráčství a definici závislosti na návykových látkách, najděte společné rysy:

F63.0

Patologické hráčství

Časté opakované epizody hráčství dominují v životě na úkor sociálních, materiálních, rodinných a pracovních hodnot a závazků. Postižení popisují intenzivní puzení ke hře, které lze těžko ovládnout, spolu se zaujetím myšlenkami a představami hraní a okolností, které tuto činnost doprovázejí. Trvale se opakující hráčství, které pokračuje a často i vzrůstá přes nepříznivé sociální důsledky, jako je zchudnutí, narušené rodinné vztahy a rozkol osobního života.

F1x.2

5 Závislost na návykových látkách

Postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívané psychoaktivní látky a zvýšené množství k získání nebo užívání látky nebo zotavení se z jejího účinku. Silná touha nebo pocit puzení užívat látku. Potíže v kontrole užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky.

Jistě i vy si uvědomujete, že ohroženi jsou všichni, ale někteří více. Dispozici k této závislosti hledají odborníci v osobnostních vlastnostech, na inteligenci hráče, podle lékařů, příliš nezáleží. Automatům podléhají hlavně muži. Věk není rozhodující.

Nyní se pokusme uvažovat o příčinách hazardního hráčství.

Obecně by se daly *příčiny hraní* rozdělit na:

1. Biologické - někteří odborníci se domnívají, že jednou z okolností je nedostatek endorfinů v mozku (endorfiny jsou látky hormonální povahy, které navozují v organismu pocity libosti). Jiní vědci jsou zastánci názoru, že chorobné hraní je způsobeno poruchou serotoninového přenosu v mozku (serotonin je hormon upravující spánek, dýchání, pohlavní činnost a chování vůbec).

2. Psychologické - mezi psychologické příčiny gamblingu můžeme zařadit Freudovu hypotézu, která hovoří o oidipovském komplexu. Další hypotéza mluví o vnitřní prázdnotě a o pokusu hráče ji hrou vyplnit. Hráčská vášeň může mít podle psychologů také své kořeny v dětství a ve výchově. Uvádí, že hráč se může ocitnout v roli chlapce, který svádí souboj s automatem, jež pro něj představuje symbol rodiče. Mezi osobnostní dispozice hráčské závislosti řadí experti také defektní sebehodnocení, pochyby o sobě samém, nejistotu a nízkou frustrační toleranci, nedostatek odpovědnosti, neschopnost odložit ukojení svých potřeb, nedostatek vytrvalosti, hledání úniku a náhražek v krizových situacích.

3. Sociologické příčiny. Určité sociální pozadí patologického hráčství představuje současný "kult peněz" ve společnosti. K hraní a hazardu přivádí řadu lidí představa o štěstí, které dosud neměli, nebo si začnou hrát s konkrétním cílem (splatit dluhy, postavit dům, lépe zabezpečit svoji rodinu, ap.).

Mezi sociologické příčiny by se snad daly zařadit i určitá riziková povolání a pracoviště, která mohou pro své zaměstnance znamenat velmi významnou predispozici. Pro lidi náchylné ke vzniku hráčské vášně se nedoporučuje práce spojená s třísměnným provozem, volnými finančními prostředky nebo s nečekanými příjmy. Naopak už závislým hráčům se osvědčuje zaměstnání s pravidelnou pracovní dobou a finančními příjmy poukazovanými na účet banky. Svoji roli zde může mít i rodinná dispozice (otec karbaník nebo alkoholik, v rodině se společně sázelo, rodina podceňovala nebo naopak příliš preferovala hmotné statky a symboly bohatství).

4. Ostatní příčiny - stoupající míra stresu ve společnosti, reklama, nárůst počtu, relativní dostupnost a snadný přístup k automatům, rafinovanost her, samotná hazardní hra, zejména fáze výher. Mezi další příčiny může patřit i zvědavost, nuda a nesprávně využitý volný čas, vliv party, stálý nedostatek peněz, eskalace konzumního života, osamělost, únik od problémů, snaha na sebe upozornit, ale i nedostatky v legislativě, aj.

V USA je v současnosti kolem dvou milionů gamblerů. Psychiatri počítají s tím, že lidí s diagnózou F 63.0 bude přibývat i v České republice.

Některé z důsledků patologického hráčství:

- negativní dopad na jedince a jeho rodinu (zhoršení vztahů s okolím, zhoršení ekonomické situace hráče, změna sociálního statutu, ap.),
- kriminalita, zvýšení brutality, násilí,
- zdravotní následky, nemocnost,

- nárůst jedinců a rodin vyžadující sociální dávky,
- daňové úniky, aj.

Rozhovory s řadou policistů a lékařů psychiatrů jsme si potvrdili známou skutečnost, že především mladí lidé, kteří zcela propadli hráčské vášni na hracích automatech, mají velký podíl na krádežích a podvodech.

"...Každý čtvrtý gambler se dostane do situace, kdy už neví, z čeho zaplatí všem dlužníkům a jak dá dohromady rozvrácenou rodinu., a rozhodne se raději pro sebevraždu..." říká primářka z oddělení psychiatrické léčebny ve Šternberku, kde se závislost na hracích automatech léčí.

Obce, které povolují provoz hracích automatů, mohou jednak stanovit podmínky nutné ve veřejném zájmu, dále pak důsledně provádět dozor a kontrolu dodržování Zákona č. 202/1990 Sb., o loteriích a jiných podobných hrách.

Hra je průvodním jevem každého věku, ale její formy se mění podle jednotlivých období. Hra je určena potřebou uvolnit energii, u dospělého má navíc funkci rekreační. Hra na automatech se nevyhne žádné sociální vrstvě. Každý člověk prochází obdobím hledání identity, musí se definovat, hledá okruh nových rolí. V období dospívání je situace zvláště obtížná. U dětí a dospívajících vzniká závislost všeho druhu a také chorobné hráčství mnohem rychleji. Jedná se především o věk mezi dvanáctým a osmnáctým rokem. Mladistvý či nezletilý se obtížněji kontroluje a sám se ještě nedokáže zamyslet nad následky své "vášně". Vše může začít u zcela nevinných videoher doma na počítači. Rodičům se dítě jeví jako hodné, nezlobící, věčně sedící před obrazovkou počítače či televize. Hráč však ztrácí kontakt s realitou i s okolím, zcela se uzavírá do imaginárního světa hry. Navíc naprostá většina dětí, které mají doma přístup k malým počítačům, na nich hraje hry stejně konzumentsky, jako ty méně vybavené děti, které házejí peníze do automatů. Rodiče se snaží takové děti častěji hájit, neboť v něm vidí svědectví mimořádného talentu a zatím to může být varovný symptom izolace, ve které se jejich děti ocitly.

Žijeme v mediálním věku, přesněji ve věku masových sdělovacích prostředků. Tento věk se vyznačuje zejména tím, že zprostředkované informace všeho druhu (tisk, rozhlas, film, televize, počítačové hry, virtuální realita) jsou řádově dostupnější, levnější a zároveň jsou podávány podstatně přitažlivější a působivější formou. Konzum zprostředkovaných informací se stal nejběžnější, ne-li převládající zábavou.

Pracovní skupina psychologů Americké psychologické asociace zjistila, že než průměrné americké dítě dospěje, shlédne v televizi nejméně 100 000 násilných činů a 8 000 vražd. Sledování násilných pořadů vede některé děti k napodobování, u některých zvyšuje toleranci násilí u druhých i u sebe, snižuje empatii a ochotu i odvahu pomoci obětem násilí.

Média a zejména současná elektronická média mají podle názoru předních sociologů a politologů velkou moc, kterou uplatňují, ale za vyvolané důsledky nesou zodpovědnost vlády a politikové. Špičkové technické i kvantitativní ukazatele nových médií nedoprovází často odpovídající úroveň kvality toho, co média šíří. Elektronická masmédia vedle nepochybných pozitivních dopadů vedou na druhé straně k vulgarizaci kultury, umožňují manipulaci s lidským vědomím i podvědomím. Existují důkazy, že tyto možnosti jsou cíleně využívány nejen v reklamě, ale i např. v politických kampaních. Zároveň působí celá řada negativních psychologických a sociologických efektů spojených s účinky vizuálně předváděného násilí, pornografie, rasismu, atd. Dopady byly prokázány a jsou závažné zejména pro dětskou psychiku.

Lze odhadnout, že v současnosti ve vyspělých zemích věnuje průměrný občan sledování televize 4 hodiny denně. To je největší doba kromě zaměstnání. Už z toho

je vidět, jak významná ta aktivita je, jak významně právě tento fenomén zasahuje do života celé společnosti.

Televizní obrazovka je "okno" do kvalitativně rozrůzněného světa, ze kterého nám přicházejí rozmanitá sdělení, dobrá i špatná. Záleží jenom na uživateli, čemu dá přednost a v jakém množství. A tomu by se měl učit, být k tomu vzdělán.

Na děti a mládež mají negativní vliv nejen výherní automaty, ale i hry založené na tzv. virtuální realitě. Virtuální realita je počítačová simulace používající 3D grafiky a doplňků, jako například datové rukavice, ap. Řada odborníků se totiž domnívá, že svět, který moderní počítače nabízejí, by se časem mohl stát pro hráče mnohem přitažlivější než jejich skutečné okolí. Svět představovaný touto hrou ovlivňuje lidské myšlení, jednání a smyslové vnímání.

Tiskem proběhly zprávy o matce, které byly soudně odebrány děti. Byla zdánlivě "normální" – až na to, že strávila dvanáct hodin denně surfováním po Internetu. Nebyla schopna reálného myšlení a zanedbávala své děti.

Internet může být pro slabší povahy velmi nebezpečný. Člověk se u počítače může změnit ve zcela jinou osobnost, o jaké podvědomě sní. V "síti" najde vše – zakázaná tabu, fantazie, sny i partnera. Může změnit svou podobu, pohlaví, věk, vytvořit si nový život – virtuální svět, zapomenout na okolí a problémy. Navazuje kontakty s dalšími maskovanými "lidmi", získává neprozraditelnou anonymitu.

Shrnutí:

Pojem závislost můžeme použít na všechny druhy nutkavého chování. Závislost na látkách a závislost na určitých činnostech má stejný cíl a účel: působit na náladu a přikrýt bolestné pocity.

Patologické hráčství spočívá v častých, opakovaných epizodách hráčství, které dominují v životě subjektu na úkor sociálních, materiálních, rodinných a pracovních hodnot a závazků.

Patologické hráčství by se mělo odlišovat od hráčství hazardního a sázkařství (časté, vzrušující hraní nebo snaha o výhru peněz), od nadměrného hráčství u manických pacientů a od hráčství u sociopatických osobností, kteří trpí trvalou poruchou sociálního chování.

Spojení patologického hráčství a jiných chorobných návyků není vzácností.

Příčiny patologického hráčství – biologické, psychologické, sociologické a ostatní. U dětí a dospívajících vzniká závislost všeho druhu a také chorobné hráčství mnohem rychleji.

6 Prevence sociálních deviací

Sociologické hledisko prevencí předpokládá nezbytnost všestranného odhalování sociální podstaty společensky nežádoucích jevů, příčin, které tyto jevy vyvolávají a rovněž rozpracování širokého systému preventivních opatření, z nichž jedním je trest a mnoha dalšími jsou nejrůznější opatření sociální prevence.

Přístupy k řešení negativních sociálních deviací:

PŘÍSTUP	OBLAST	ZÁKLADNÍ. HLEDISKO	ZÁKLADNÍ PRVEK	JÁDRO ŘEŠENÍ PROBLÉMU
A. výchovně vzdělávací	školská politika	výchova a vzdělávání	výchovně vzdělávací vztah	působení a ovlivňování
B. medicínský	zdravotnická politika	zdraví	nemoc	léčení
C. právní	trestní politika	sankce-regulace	společenská nebezpečnost	trestání
D. sociální	sociální politika	pomoc, organizace	sociální pomoc	sociální opatření

Prevence sociálně negativních jevů a pěstování úcty k právu se musí stát věcí společnosti, která proklamuje vytvoření a rozvoj právního státu. Prioritní skutečností, která ovlivňuje úspěšný boj s kriminalitou a ostatními společensky nežádoucími jevy, je postoj veřejnosti. Podle provedených výzkumů lze říci, že naprostá většina občanů si obvykle uvědomuje nebezpečnost trestné činnosti a staví se aktivně na obranu ohrožených zájmů. Existuje však i část populace, která vytváří ovzduší podpory pachatelů trestných činů. Nutno si uvědomit fakt, že postoje veřejnosti nejsou neměnné a různě se vyvíjejí v závislosti na dané situaci ve společnosti (mohou se změnit v lhostejnost nebo v tichou podporu některých forem trestné činnosti nebo některých pachatelů).

V dnešní pluralitní společnosti je poněkud nebezpečné nálepkovat různé seskupení či hnutí, jakkoli v nich prvky deviace lze najít (skinheads, různé skupiny se sektářskými rysy, ap.). Nemusí jít tedy o přímo sociální patologii, záleží na míře tolerance v dané kultuře. Bylo by hrubým zjednodušením chápat každou subkulturu jako sociálně negativní deviantní záležitost. Na druhé straně není důvod podceňovat deviace v rovině individuálně psychologické, kde může jít skutečně o předzvěst vážné úchytky či choroby. Potíž je v tom, že některé formy úniku a odreagování jsou společností do jistého stupně přijímány (např. u nás tolerantní vztah k alkoholu). Okolí postiženého jedince pak jednotlivé signály podceňuje (spoléhání na domluvu, na to, že dotyčný zvládne problémy sám. Lhostejnost nebo falešná solidarita vedou často k promeškání doby, kdy je poradenský nebo terapeutický zásah ještě efektivní.

Sociální deviace má univerzální charakter. To znamená, že existuje ve všech společnostech. Neexistuje žádná společnost či kultura, která by měla zcela konformní chování svých členů s absolutní absencí deviací.

Ve staré Číně tisíciletá tradice moudrosti ukazuje, že nejlepší výchovou je probuzení potřeby sebevýchovy a poskytování příležitostí k identifikaci s dobrými vzory i k růstu osobní odpovědnosti za své jednání.

Použitá literatura

- BŘÍZOVÁ, M.: *Podpora zdraví pojatá jako oblast aplikovaná antropologie*. In: Slovník referátů z 11. Antropologických dnů. Olomouc: UP, 1999, ISBN 80-7067-980-8
- CERRINGTON, G., PARRY, J.: (1994): *Čelíme šikanování*. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha
- GAJDOŠOVÁ, E. – HERÉNYIOVÁ, G. (1998): *Program rozvíjení sociálně-emocionální kompetence žáků v humanistické alternativní Škole přátelského partnerství*. Novinky v pedagogické a školní psychologii 97, Lingua, Zlín, s. 36 40.
- GAJDOŠKOVÁ, E. (1999/2000): *Zdroje vzniku násilí na školách a možnosti prevence proti němu*: In: Naše škola, 1999/2000, č. 1.
- GAJDOŠOVÁ, E. – HERÉNYIOVÁ, G. (2000): *The Longitudinal Conflict Resolution Programme for Pupils*. Psychologie & Erziehung, SKJP, Switzerland, Nr 1/26 Vol., s. 59 82.
- GAJDOŠOVÁ, E. – HERÉNYIOVÁ, G. (2000): *Longitudiálny program rozvoje emociální inteligence jako jedna z možností výchovy žáků k toleranci ve vztahu k násilí*. In Preventivní programy pro III. Ticroční, Kreácia, Bratislava, 2000, s. 55 65.
- GAJDOŠOVÁ, E. – HERÉNYIOVÁ, G. (2000): *Škola rozvíjena emociální integrace žáků*. Příroda, Bratislava.
- HERETIK, A.: *Forenzná psychologie*. Bratislava: SPN, 2004.
- KOLÁŘ, M. (1997): *Skrytý svět šikanování na školách*. Praha, Portál.
- KREJČÍŘOVÁ, O., JUŘIČKA, R. : *Úvod do výchovného poradenství*. Vsetín: Jas, 1997
- KREJČÍŘOVÁ, O. : *kapitoly ze speciální pedagogiky*. Praha : Eteria, 2002, ISBN 80-238-8729-7
- LIBA, J.: *Zdravie, drogy a drogová závislosť*. Terminologické a výkladové minimum. Prešov : 2001, s. 75.
- Loukotová V.: *Stručně ze zprávy o prevenci v mimoškolní práci s mládeží v Rakousku*. In: Zkušenosti v prevenčním působení na lokální úrovni. Vsetín : MU, 2004, ISBN 80-239-3977-7
- NÁBELĚK, L.: *Nelátkové závislosti – nebezpečné ako všetky ostatné*. In: Janinková, D.: Tak už dost! Východiská zo závislostí. Bratislava : 2003, s. 92.
- NÁBELĚK, L.: *Nelátkové závislosti – nebezpečné ako všetky ostatné*. In: Janinková, D.: Tak už dost! Východiská zo závislostí. Bratislava : 2003, s. 94.
- NĚMEC, J., KUSÝ, M.: *Aktivní sociální učení v podmínkách ústavní a ochranné výchovy*. Praha: MŠMT, 1998.
- NEŠPOR, K – Csémy, L.: *Alkohol, drogy a vaše děti*. Praha : 1997, s. 29
- NEŠPOR, K. – Csémy, L.: *Bažení (craving). Společný rys mnoha závislostí a způsoby zvládnání*. Praha : 1999, s. 6.
- NEŠPOR, K.: *Závislosti na práci*. Praha : 1999, s. 15.
- NEŠPOR, K.: *Návykové chování a závislost*. Praha : 2000, s. 31
- NEŠPOR, K.: *Návykové chování a závislost*. Praha : 2000, s. 35 – 36
- NEŠPOR, K.: *Návykové chování a závislost*. Praha : 2000, s. 42.
- ROSOVÁ, D.: *Prevencia a šikanovania v základných školách*. In Prevencia. Bratislava : 2005, ISSN 1336-3689
- SORALOVÁ, E. *Dítě se sluchovým postižením*. In. MULLER, o. *Dítě se specifickými vzdělávacími potřebami v běžné škole*. Olomouc: UP, 2001. ISBN 80-244-0231-9
- ŠTEIGL, J. *Antropologie a její úkoly na pedagogických fakultách*. In. Sborník referátů z 11. Antropologie dnů. Olomouc: UP, 1999, ISBN 80-7067-980-8

VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : 1999, s. 234.

VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : 1999, s. 312 – 313.